

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Holger Jacobsen fortæller om 1920

Jes Caspersen: Illegitime afstemningsgæster i Skodborg

A. Gammelgaard: Seks tusind unge sønners liv –

Johan Retlef Hansen: Æ gammel glase i Ris

10. februar-udstilling i Felsted skole

Viggo Petersen: Åbenrås bulhuse

Børge Barløse: cand. philos. Møller fra Nyborg

Laurids Stigsen: Da Gasse hede nær var blevet Danmarks vigtigste punkt

FEBRUAR

2 · 1970

46. ÅRGANG

NORDSLESVIG

1920-1970

HISTORISK BILLEDBOG

i billeder og tekst ved *Ole Bech* og *Eskild Bram*.

I 50-året for genforeningen udsender Historisk Samfund for Sønderjylland en billedbog i *samme format og samme fornemme udstyr* som

SØNDERJYLLAND - HISTORISK BILLEDBOG

Tiden indtil 1864,

der hidtil er solgt i over 22.000 eksemplarer.

De to billedredaktører og tekstforfattere, redaktørerne *Ole Bech* og *Eskild Bram*, der gennem deres uddannelse og daglige virke har et indgående kendskab til udviklingen i den genvundne landsdel, har set på tusinder og atter tusinder af billeder i offentlige og private samlinger, og kun de bedste blandt de bedste har der kunnet skaffes plads til på bogens 212 sider. Ved udvælgelsen er der lagt vægt på at bringe billeder, der ikke tidligere har været vist. Tegneren *E. Ellegaard Frederiksen* har ansvaret for den grafiske og kunstneriske tilrettelæggelse af bogen, der trykkes på træfrit, krideret kunsttrykpapir. Bogen er indbundet i Linsonpergament med smudsomslag i farvetryk.

Takket være en stor understøttelse fra Forsikringsselskabet Hafnia kan medlemmer af samtlige nationale foreninger købe bogen til en favørpris på 35,00 kr. incl. moms, når bestilling indsendes inden den 1. april til Historisk Samfund for Sønderjylland, adr.: Landsarkivet, 6200 Åbenrå. Normal pris vil blive ca. 70,00 kr.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

har i de senere år givet underskud. Historisk Samfund for Sønderjylland har år efter år betalt det stadig stigende beløb, som underskudet udgjorde (faktisk har abonnenterne fået Sønderjysk Månedsskrift til mindre end halv pris), men på styrelsesmødet i maj 1970 vedtog man nødtvungent, at prisen måtte sættes op til 30,- kr. årlig, heri medregnet såvel MOMS som porto. Forhøjelsen skulle gælde fra januar 1970. Abonnement og enkeltnumre (3,75 kr. stykket incl. MOMS og forsendelse, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, telefon (046) 2 46 83, eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, telefon (045) 2 17 37. Prøvenumre tilsendes gerne og gratis på anmodning.

Indbetalingskort udsendes i disse dage og de 30,- kr. bedes indbetalt snarest bejeligst.

Fotografi fra sommeren 1920. I forgrunden går H. P. Hanssen foran de ridende dragoner. Til venstre ses Holger Jacobsen i spejderuniform.

Holger Jacobsen fortæller om 1920

Museumsleder Holger Jacobsen, Åbenrå, fortæller minder fra genforeningsåret, om afstemningen, hvor han forrettede spejder-ordonnanstjeneste, og om Bedde, hans gamle, dansksindede barnepige. Ved Inger Bjørn Svensson.

Hvis man prøver at gøre op, hvor mange personlige oplevelser man kan huske fra den tid, man lige var fyldt tretten år, bliver det selv med støtte af fotografier ikke meget. På denne baggrund er det mærkeligt at høre lederen af Åbenrå museum, folkeregisterfører Holger Jacobsen fortælle om genforeningstiden, som han oplevede som trettenårig. Naturligvis vil netop genforeningsåret indpræge sig på en særlig måde, men Holger Jacobsen har derudover haft en egen modtagelighed for og evne til at registrere de historiske begivenheder, han kom ud for.

Og så havde han Bedde. Hun var den interesserede og villige tilhører, og de daglige samtaler om drengens oplevelser har vel også bidraget til at fæstne erindringerne. Holger Jacobsen fortæller:

»Bedde – det var nok en forkortelse af bedste eller bedstemor – var min gamle barnepige. Hun var født 1846 i et dansk skibstømrehjem, og alle-

Ramshered med farver Jacobsens hjem den 10. 2. 1920.

rede som niårig fik den lille Anna Johansen stilling, idet hun blev bypige hos mine oldeforældre. Efterslættet af de folkelige stemninger, som 1848–50 havde rejst, vakte også hende, og hun bevarede en varmhjertet tro på genforeningen gennem hele fremmedherredømmets tid. Hun blev underligt nok tysk gift, men da manden var død og hendes egne børn fra hånden, kom hun atter til os som barnepige for mig og senere også for min yngste bror. Jeg kan huske, at hun på sit værelse havde et hjørne med fotografier af det danske kongehus og af slægt og venner. De kongelige billeder var smykket med små, danske flag, men manden 'han fær ingen flach, for han var tysk. Men en dejli' mand var han', forklarede hun.

Hendes danskhed kunne give sig pudsige udslag. Da jeg var ganske lille, gik Bedde en dag tur med mig – vi svinglede sådan fra den ene side af gaden til den anden, at nogle bekendte, der så os, troede, hun var syg, men det viste sig, at den dag flagede tyskerne, måske var det for slaget ved Sedan, og Bedde ville ikke, at hendes dreng skulle gå under de tyske flag, så derfor krydsede hun ustandselig over gaden. Hun var så dansk, og genforeningstiden blev en vidunderlig tid for hende.

Hjemme hos os begyndte den med, at far kom hjem efter fire år ved fronten og atter overtog farveriet, som mor havde holdt gående med hjælp fra en bayrisk bestyrer. Jeg husker første gang, jeg så Dannebrog hejst – det var i august 1919, da »La Marseillaise« ankrede op i Åbenrå fjord. Den dag hejste fiskerne ved Hostrup skov flagene, og det så så kønt ud, jeg kunne skimte dem i den klare augustluft.

Det næste, der gjorde indtryk på mig, var en automobiltur. I januar rejste en deputation fra Åbenrå til den internationale kommission i Flensborg, hvor de skulle bede om at få tildelt en deling besættelsestropper. Det kunne nemlig knibe at holde ro i byen. Det var den senere amtmænd Kr. Refslund Thomsen, den senere borgmester Holger Fink, dr. Mads Michelsen og far, der skulle af sted i borgmesterens åbne bil, og jeg, der betragtede en biltur som en moderne dreng ser på en tur i en jetjager, fik lov at køre med. Det var en iskold januardag, og jeg blev mast ned mellem de fire solide fåreskindspelse, som de voksne havde på, og så kørte vi med 25 kilometers fart i timen ad den dårlige vej. Vi mødte ikke én bil på turen. Da vi kom til zonegrænsen, et øde sted lidt nord for Kruså, steg vi ud, og jeg forstod, at her ville den fremtidige grænse sandsynligvis blive trukket. Det gjorde et dybt indtryk på mig, og da vi kørte videre mod Flensborg, så jeg på det smukke landskab, som var så dansk, og da vaktet min første opposition mod H. P. Hansens politik og den opfattelse af grænsespørgsmålet, som var gældende i mit eget hjem. Jeg vidste jo, at Flensborg i 1867 havde haft dansk flertal. Mens deputationen forhandlede, gik jeg rundt i byens gader og så, at næsten alle bar de blå-hvid-røde farver, de slesvig-holstenske farver, der for mig symboliserede oprør og undertrykkelse.

Omsider mødte jeg en dreng med en rød-hvid sløjfe; han var så fortrøstningsfuld, og jeg håbede sådan, at hans ønske skulle blive opfyldt. Men det skete altså ikke.

Da freden blev ratificeret i januar 1920, skulle spejderne bringe nyheden

Bedde brød sig ikke om at blive fotograferet. En sjælden gang lykkedes det dog – her er hun med Kaj Jacobsen, farverfamiliens yngste dreng. – Foto 1920 eller 1921.

Et udsnit af demonstrationstoget på afstemningsdagen med Åbenrås honoratiores i høje hatte.

rundt: Nu går du der, og du der. Jeg fik Karpedam og vidste jo nok, hvor de danske boede, og der blev en glæde. Jeg hørte om nogle tyskere, der var flyttet syd på og fortalte det til Bedde, der netop kom forbi med barnevognen (uden at ane det, snerper Holger Jacobsen ansigtet en smule sammen for at antyde gammelkoneansigtet og fortsætter med lav, rap stemme): Nå, er de flyttet syd på? Så Vorherre være med dem!

Vi fik ingen alpejægere, men den 2. februar kom engelske besættelsestropper til Åbenrå. Det var ikke mere end 25 mand, så det var nærmest symbolsk – de kunne vist ikke have udrettet meget, hvis der virkelig var sket noget. Den dag hejste vi Dannebrog. Det var rygtedes blandt børnene, at man kunne få danske flag på Folkehjem, og da toget rullede ind klokken ti, stod et helt børneflagtog parat. Jeg var blevet hjemme fra skole den dag – et uhørt brud på disciplinen – og var med på stationen som spejder. Den formiddag foldedes spejdernes fane for første gang frit ud.

Og så kom afstemningsdagen. Først kom afstemningsgæsterne, og vi spejdere var udnævnt til at være ordonnanser; jeg havde ikke lært at cykle, og det var mig en stor sorg, for jeg ville gerne være en rigtig ordonnans. Vi hjalp med at dirigere de rejsende til deres logi.

Det mest gribende var vist, da de landsforviste kom sejlene til Åbenrå. »Dronning Maud« kom fra Korsør, og der var også et skib fra Fyn – hvad var det, det hed? Jeg har glemt navnet. Borgmester Fink bød velkommen, og de råbte til hinanden fra skib til land, nationalsangen blev spillet – jeg

tror, at vi alle græd. Og så skulle vi råbe et nifoldigt leve for kongen, men vi kom ikke længere end til tre, for vi var slet ikke vant til det nifoldige. Hjemme havde vi åbent hus, og Bedde var lykkelig. Hun havde kendt mange af afstemningsgæsterne som små.

Den 10. februar fulgtes jeg med Bedde til afstemningslokalet. Hun havde sin bedste kjole på, det hed vist en silkemantille, en vid, sort silkekjole, der blæste op og næsten skjulte mig, og dertil en gammeldags kyse. Hun var meget utilfreds med, at hun skulle stemme på Landbohjemmet og ikke på Folkehjem. Det var helt forkert. Undervejs hviskede hun til mig, om det kunne gå an, at hun puttede to stemmesedler i urnen, men jeg var dog stor nok til at sige nej.

Om aftenen var jeg på Folkehjem, og det var første gang, jeg var så sent oppe, men der var jo brug for os ordonnanser, da optællingens resultater skulle bringes rundt. Holger Fink læste op, og der var en stemning, der ikke kan beskrives. Tyskerne mødtes på Navigationsskolen, og jeg hørte bagefter, at det havde været en streng aften. De havde grædt, de fleste af dem.

Foråret kom med store og små begivenheder, og jeg kan huske en af de mindre, der gjorde et dybt indtryk på mig. Den 1. juli var jeg på banegården for at se på, at Apenrade-skiltet blev ombyttet med Aabenraa-skiltet. Gadeskiltene, der havde været blå og hvide, blev nu røde og hvide. Man

Søndertorv dagen derpå. Til venstre Landbohjemmet, hvor blandt mange andre Bedde dagen før havde afgivet sin stemme. Dannebrog vajer stadig over flere huse, men det tyske flag, som den 10. 2. var hejst over det lille karnaphus, er nu forsvundet.

kunne slet ikke få det dansk nok. Og Bedde, der havde hørt nogen snakke på gaden, udrød: 'Æ tøs, de snakker tysk!' Hun var så forbavset, for nu skulle det hele jo være dansk.

Så kom den 10. juli med kongens ridt over grænsen. Christian X kom til Åbenrå ved halvsyvtiden, og der blev serveret forfriskninger på Folkehjem. Bordet var dækket med jomfru Fannys dug, og der var myldrende fuldt. En af de unge piger, der serverede, fortalte mig senere, at kongen havde også talt med dr. Mads Michelsens mor, der havde spurgt, om det var sandt, at fem mennesker var blevet mast ihjel oppe ved grænsen? Næ, så galt havde det nu ikke været. Om det da så var rigtigt, at Hans Majestæt var faldet af hesten? Jo, det måtte majestæten desværre bekende var rigtigt. Og så henvendte Christian X sig til den gamle fru Rode, der stod ved siden af med sin fortjenstmedalje og sagde: 'Nå, De havde vist knap tænkt, at De blev danske hernede?'

'Ih, jo, det havde jeg da,' svarede fru Rode rask.

'Nå, hvor kunne De vide det så sikkert?'

'Det har jomfru Fanny da sagt!'

'Jomfru Fanny, hvem er det?'

'Jo, det var da Christian VIII's uægte datter!' Men efter sigende kunne kongen ikke rigtig tage oplysningen om denne ukendte tante,« tilføjer Holger Jacobsen leende.

»Dagen efter var det store møde på Dybbøl, og vi spejdere fik fri befordring som tak for alt vort arbejde, der jo kun havde været sjovt, og med »Guldborgssund« sejlede vi til Alssund. På Dybbøl dannede vi espalier op til skanserne, og jeg husker endnu så tydeligt den fjerne susen fra den anden side af skanserne, da de råbte hurra, mens det store, store flag gled til tops. Og så husker jeg, at jeg blev forfærdet, da nogle råbte fy til H. P. Hanssen, mens han gik op på talerstolen.

Og så fulgte hverdagene. Bedde var nok glad for at være blevet dansk, men hun var ikke helt tilfreds med Ærø. Det mærkelige var, at skønt hun kunne tale det nydeligste rigsmål, og skønt hun var så dansk, har hun aldrig været i Danmark. Hun blev næsten 90 år og boede hos et barnebarn på Ærø (den gamle sønderjyske landsdel regner vi jo ikke rigtig som Danmark). Jeg besøgte hende engang derovre, men hun klagede over Ærøboerne. De var ikke rigtig danske! Lirekassenmanden havde hverken 'Den tapre landssoldat' eller en anden national sang i kassen, men kun 'Home, sweet home'. Og da hun hængte sine billeder op, havde de spurgt hende, om Frederik VII var af familien. Det var hun meget forarget over.

Men selvfølgelig var hun glad for at have oplevet genforeningen.

Selv glemmer jeg aldrig den tryghedsfølelse, der betog mig, da jeg dagen efter afstemningen vågnede om morgenen og så, at alle de tyske flag var forsvundet.

Illegitime afstemningsgæster i Skodborg

Amtskontorchef Jes Caspersen, Åbenrå, har engang i et brev til datteren Bodil fortalt om, hvorledes han som 14-årig oplevede afstemningsdagen i Skodborg, og her bringes et uddrag af brevet.

Jes Caspersens far, der var født i Hanved sogn, udvandrede 1913 og bosatte sig i Värmland, men flyttede 1920 til Skodborg. Først i 1923 blev familien Caspersen ved naturalisation danske statsborgere – optere for Danmark kunne sydslesvigere jo ikke, og opholdsbetingelserne for at erhverve dansk indfødsret efter genforeningslovene var heller ikke opfyldte.

Jes Caspersen boede et par måneder illegitimt i Danmark, nemlig fra udløbet af hans opholdstilladelse den 28. januar 1920, som står anført i hans »Uppehålsbok«, til hans far erhvervede en almindelig opholdstilladelse i marts 1920.

Ovenstående fotografi er fra samme bog, og det tilhørende signalement lyder i øvrigt: Længd i cm: 152. Kroppsbyggnad: medelstor. Ansiktsform: rund. Panna: medelhög. Ögon: blå. Näsa og Mun var ordinäre, Håret blånt, intet Skägg og Språket var svenska.

Den 28. oktober 1919 rejste min far med mig fra Sverige til Bramminge efterskole, hvor jeg skulle lære dansk. Vi rejste hele natten og kom om formiddagen næste dag til København, hvor jeg for første gang hørte dansk, som ikke var sønderjysk. Jeg kan huske, at far bestilte billetter hos damen i billethullet, og han skulle åbenbart have forklaring på noget. I hvert fald talte hun så meget, at jeg fandt anledning til at bemærke: »Pappa, jag tycker det danska språket är så vakkert.« Men det skulle vise sig at blive en noget besværlig historie, da jeg skulle stifte nærmere bekendtskab med det. Det var aldeles »inte roligt« de første måneder. Og da var det en

trøst, da far kom for at hente mig til afstemningsfest, nej, fest hedder det jo ikke første gang.

Der var bare den hage ved turen, at jeg skulle have visum for at komme over grænsen, og jeg havde intet. Far, der led af astma, var på grund af sin vægning ved at rejse hjem til militærtjeneste blevet statsløs. Vi havde kun en »Uppehållsbok« som legitimation. Vi skulle derfor smugles over Kongeå-grænsen. Det klarede købmand P. O. Christiansen fra Skodborg. Han var blandt de få, der dengang havde bil i Skodborg, og han hentede os på banegården i Vejen. Han havde prøvet det før, men det var alligevel spændende. Ved hjælp af en tyvemærkseddel og lidt madvarer lod den tyske toldbetjent sig overtale til at lukke øjnene, så han ikke så os.

Vi kom til at bo hos tante Didde i Skodborg. Selve afstemningen kunne far ikke deltage i; han var født i II zone og skulle først stemme den 14. marts. Men han kunne ikke vente. Han ville være med allerede den 10. februar.

Om aftenen samledes så mange, som kunne presses ind i »Gæstestalden« til »Vesterkroen« i Skodborg. Gulvet bestod af, som det dengang var almindeligt, runde sten, men der var gjort godt rent. Afstemningsresultaterne blev telefoneret ind og oplæst, efterhånden som de indtraf. Hvert resultat blev modtaget med jubel. Ganske vist havde Skodborg hele 110 tyske stemmer mod 1046 danske (af i alt 1281 stemmeberettigede). Folketallet i 1910 var kun 1486, så der var et betragteligt antal ikke-bosatte, der havde afgivet stemme. Dette gjaldt ikke mindst de tyske stemmer.

Stemningen var høj. Dengang kunne man jo få en kaffepunch for 10 pfenning. Fra den aften husker jeg en ret fyldig dame, der var indkaldt til underholdning, en sangerinde, jeg tror, hun var fra det gamle land. Hun stod i det ene hjørne af stalden på en forhøjning og sang. Jeg kan ikke huske hvad, men jeg kan huske, at hun efter mit skøn da »skingrede helt forfærdeligt højt«. Men det skal nok have været godt. I mine drengeøren lød det bare ikke så særlig godt. Hen imod midnat blev jeg sendt hjem til tante Didde. Far kom først ud på de små timer.

Den næste dag var der mægtig fest i hele byen. Nu skinnede solen, og man samledes ved »Vesterkroen« med sang og musik. »Musikken« blev kørt på et par arbejdsvogne i spidsen for optoget. Derefter kom skolebørnene i lange rækker, og jeg fik lov til at gå med. Ved skolen gik man ind, og Dannebrog blev hejst på den sort-hvide flagstang. Jeg syntes, at det var vældig fint, at min kusine Anna Thomsen var den ene af de to, der hejste flaget.

Men dermed var afstemningen forbi for mit vedkommende. Far rejste tilbage til Sverige, og jeg til Bramminge efterskole for at fortsætte med at »lära det vakra danska språket«. Skolen var i øvrigt meget stærkt præget af den vældige nationale følelsesstrøm, der gik over landet.

Forstanderen digtede selv et digt i dagens anledning. Jeg har det skrevet op et eller andet sted, og vi lærte at synge det, men det har nok ikke fået varig plads i højskolesangbogen. Mange af eleverne var i øvrigt sønderjyder og langt over den normale alder for efterskoleelever. De var kommet der af den samme grund som jeg, nemlig for at lære dansk. Men de havde da den fordel, at de kunne tale det sammen. Det var en sær broget flok, og det kneb gevaldigt for mig at falde til. Jeg var absolut Benjamin med mine lige fyldte 14 år og blev i daglig tale kun kaldt »den lille svensker«. Men pludselig var der en bestemt gruppe, som gav sig til at interessere sig for mig; de drog mig ind i kredsen på en positiv måde – jeg tror, at forstanderen må have appelleret til dem, og det hjalp.

Den 1. marts kom hele familien hjem til Skodborg fra Sverige, og far købte en gård midt i byen. Men dengang var der forfærdelig langt fra Bramminge til Skodborg, så jeg kom ikke hjem på besøg, før skolen sluttede den 1. april, og få dage efter begyndte jeg i Vejen realskole i III mellem.

Jes Caspersen.

Seks tusind unge sønners liv - var dine løsepenge!

Fra overlærer A. Gammelgaard, Nørrevang, Løjt Kirkeby, har vi modtaget nedenstående med anmodning om optagelse.

Ved mange mindehøjtideligheder, der har været afholdt her i landsdelen i anledning af 11. november i fjor og nu sidst den 10. februar, har man igen og igen citeret: »Seks tusind unge sønners liv – var dine løsepenge!« Officielle og uofficielle talere har fra fornemme og mindre fornemme talerstole nævnt dette tal; aviser, tidsskrifter, radio og TV har gentaget det i deres mødereferater; og endelig har vor nationale sangpoesi slået tallet fast. I denne forbindelse er det interessant at lægge mærke til, at faghistorikere er meget forsigtige med at nævne præcise tal.

Mon ikke vi nu efter de mange års forløb har lov til at gøre os klart, hvad der reelt er bag ved dette tal og dermed prøve at aflive en legende?

Selv om det jo nok er håbløst at aflive denne, netop fordi det er en legende!

*

Til belysning af emnet skal her bringes nogle tal – uhyggelige tal: Under krigen 1914–18 var ialt 66 millioner mænd under våben, nemlig fra Ententen 43 $\frac{1}{2}$ million, fra Centralmagterne 22 $\frac{1}{2}$ million. Hvor mange det er, kan den menneskelige forstand ikke fatte, selv om man ved, at Ententens styrker formeret som marchkolonne med fire mand i geleddet ville nå fra Marne i Nordfrankrig til Sydpolen og Centralmagternes fra samme sted til midt ned i den Sydafrikanske Republik.

Af disse styrker dræbtes på slagmarken 10.135.000 mand; d.v.s. omtrent hver sjette indkaldt.

*

Hvis vi nu ser på de hjemlige forhold:

Der siges – hvor tallet stammer fra ved jeg ikke – at 30.000 nordslesvigere var indkaldt under den første verdenskrig; af disse faldt i følge officielle opgørelser fra de med Danmark genforenede landsdele 5136 mand, hvilket også svarer til omtrent hver sjette. Hvis man sætter dette i relation til afstemningsprocenten, skulle 3852 af dem være dansktalende og -sindet. På Marselisborg-monumentet er 4125 navne på faldne danske, og heri indgår navnene på dem, der faldt på allieret side.

Dette er chokerende tal, når betænkes, at hele Danmark, hertugdømmerne iberegnet, i krigen 1864 af savnede og faldne tabte 3087 mand.

Procentvis er det ovennævnte tab 3,09 % af Nordslesvigs befolkning efter folketællingen 1910; for det daværende tyske rige som helhed var tabsprocenten 3,16 og for den del af provinsen Slesvig-Holsten, der forblev tysk, 3,63.

Dette modbeviser legende nummer to; nemlig den påstand, man endnu for år tilbage kunne høre fremsat i samtaler mand og mand imellem, at den tyske hærledelse skulle have sat nordslesvigere særlig hensynsløst ind på udsatte poster.

Den sum af lidelser, tårer, sorg og savn, disse tal rummer, er der ingen statistik over. Den kan ikke måles, end ikke tænkes!

A. Gammelgaard.

Johan Retlef Hansen (1836–1921).

Æ gammel glase i Ris

Johan Retlef Hansen holdt af at fortælle om sine oplevelser i 1864, og kort før den første verdenskrig nedskrev han, hvad han huskede. Hans barnebarn, overlærer L. R. Lassen, København, har fundet erindringerne frem og supplerer med personlige minder.

»Nej, så sku' I ha' se' 4. jægerkorps i Flensborre gøe eksercits,« afbrød bedstefar den hjemmetysker, der pralede af den preussiske hær. »Vi vå engang å march en synda formirra å gøe holdt urren få en kirk mæ sårn en apel, te æ kirk sonk en hal al nee i æ joe, å æ præst fåldt nee a æ prækstol å brækket en arm, å St. Peder stok æ hoi ue æmell to skye å råft: Det vå godt gøe 1. kompagni.«

Bedstefar kunne ikke blive træt af at fortælle om sin soldatertid i Flensborg fra 1860–1862 og om sin deltagelse i krigen 64. Atter og atter har jeg som barn lyttet til de samme historier, om sorgen ved Frederik den Syvendes død, om kaptajn Beisenherz, der oven for skyttegraven ved Dannevirke skridtede hen over soldaternes bøssepiber, mens kuglerne sang, om hans tilfangetagelse ved Jagel osv.

Her følger nu en beretning, han egenhændigt har skrevet ned omkring 1910:

Den 27. april 1860 blev jeg indkaldt til garnisonstjeneste i Flensborg

ved fjerde jægerkorps og ansat ved første kompagni, rekrut nr. 26, kaptajn Bylow. Siden som tjenstgørende soldat nr. 86 efter 16 måneders forløb blev jeg hjempermitteret. Året efter, 1862, blev jeg atter indkaldt til mønstring og blev indkvarteret i Slesvig, og da jeg var snedker af profession blev jeg udkommanderet til Falkenberg for at hjælpe til ved at rejse kongens telt, og der faldt der en planke ned på min højre arm og slog mig så slemt, at jeg næsten ikke kunne røre den, hvorfor jeg blev indlagt på dragonlazarettet i Slesvig i nogle dage. Siden efter endt mønstring blev jeg atter hjempermitteret indtil videre. Året derefter, 1863, kom den uheldige 15. november, da vor gode, gamle Kong Frederik den Syvende døde. Jeg fik straks ordre til ufortøvet at melde mig i Flensborg hos 21. regiment. Jeg var forlovet, og bryllupsdagen var berammet, men blev udsat, thi mig syntes at værne for land og rige går forud for alt, og jeg meldte mig straks og blev igen ved første kompagni, men under en anden kaptajn Beisenherz.

Vi kom da til Segeberg og derfra til en by ude på landet, Steinbeck, hvor vi blev indkvarteret. Her blev vi en tid lang og kom tilbage til Segeberg lige til jul, hvor vi blev i nogle dage, indtil eksekutionstropperne kom og afløste os. Vi marcherede så derfra til Slesvig, og ankom dertil nytårsaften og forblev der hele januar måned og gjorde fæstningsarbejde ved Dannevirke. Jeg blev imidlertid syg, fik halsbetændelse og blev indlagt på dragonlazarettet. Derfra blev jeg udskrevet den 1. februar 1864. Den 2. februar rykkede vi ud på forpost syd for Jagel, og det blev et forfærdeligt vejr med regn og blæst og mørke, så vi måtte stå hele natten, da de ikke kunne se at afløse. Først om middagen kl. 1 den 3. februar blev vi afløst, og netop da vi var færdige til at marchere tilbage til Slesvig, kom den første kugle fra fjenden lige over kompagniet, og vi marcherede lidt tilbage nord for byen, hvor vi blev udkastet i kæde for at afløse forpostkæden, hvis den skulle lade sig tilbageslå, hvilket også skete. Vi lå vel så der et par timer, et bajonetangreb blev foretaget, men fjenden var for overlegen, og vi blev tilbageslået. Et kavalleriangreb på os fra fjendens side var arrangeret, men blev afværget ved et par velrettede granater fra vores artilleri. Imidlertid havde vor venstre fløj ladet sig tilbageslå, og vi fik kuglerne fra 3 sider, og der blev blæst: 21. regiment, 1. kompagni, tilbage. Nu gjaldt det om at smøre haser, men alligevel faldt jeg og en del af mine kammerater, premierløjtnant Rantzau, gymnastiklærer Petersen og nogle andre underofficerer, i østrigernes hænder. Vi blev afvæbnet og ført som fanger til Klosterkroen og siden derfra til byen Jagel, hvor vi blev om natten under stærk bevogtning, og næste dag, den 4. marcherede vi til Rendsborg, hvor vi blev indjaget i en lade med lidt halm og blev der i 3 dage. Den 8. kom vi med tog til Magdeborg og ankom dertil den 9. om morgenen kl. 6 og blev indlagt på citadellet. Noget efter min ankomst dertil blev jeg syg og fik skarlagensfeber og blev indlagt på lazarettet og be-

*Johan Retlef Hansen
og Anne Magdelene Hansen.
Foto ca. 1880.*

handlet af de tyske læger og blev da så nogenlunde rask. Men siden denne tid har jeg ikke rigtig kunnet holde ud at gøre svært arbejde. Imidlertid blev freden sluttet, og vi kom hjem igen. Jeg blev så gift og bosatte mig her i Riis sogn, hvor jeg forblev i 2 år godt og vel. Den 1. maj 1867 måtte jeg sælge alt, hvad jeg havde fået samlet og lade mig udskrive herfra og rejse til Danmark, da jeg allerede havde modtaget indkaldelsesordre til den prøjsiske hær. Jeg rejste til Hurup i Als sogn pr. Mariager. Der havde jeg en broder, som var forpagter af en vindmølle. Her stod jeg nu blottet for alt. Min broder hjalp mig efter bedste evne, og andre gode folk også lidt. Jeg fik også lidt understøttelse fra understøttelseskomiteen i København og kom således lidt efter lidt i gang. Men 2 år derefter måtte jeg opgive snedkerprofessionen, da jeg ikke kunne holde det ud og lagde mig så efter glarmesterprofessionen og lavede barometre, hvilket var lettere, og jeg slog mig godt igennem på den måde. Jeg forblev der i Hurup i 8 år. Da besluttede jeg mig til at rejse herop igen til Riis, da min broder var borte. Jeg fik et hjemstedsbevis udstedt hos kammerherre Dalstrøm i Ålborg, og rejste derfra den 1. maj 1875 og bosatte mig her i Riis. Efter nogen tids forløb fik jeg ved familiens hjælp købt et lille hus, hvilket jeg bebor den dag i dag. Efterhånden fik jeg temmelig godt arbejde, men så blev jeg efterstræbt af en stor tysk konkurrent i Åbenrå, som var temmelig nærgående, og jeg kunne indse, at en udvisning var i vente. Jeg indgav da

en ansøgning om at blive præjsisk undersøgt, hvilket også lykkedes. Den blev bevilliget den 17. november 1881.

Så langt bedstefars beretning.

En enkelt ting fra hans mundtlige fortælling om Dannevirkedagene står endnu så tydeligt for mig: Soldaterne var ofte så forfrosne, at de ikke med de stive fingre kunne få hægtet feltflasken af for at få en slurk. Nogle fandt da på at lægge sig fladt på maven på den frosne jord og fra flasken at hælde noget af indholdet ud i en hårdtfrossen fordybning fra en støvle-hæl eller lignende for derefter at søbe det op med munden.

Opholdet i Nordjylland indgik ofte i bedstefars fortælling. Når han manglede kviksølv eller barometerrør gik han på ét og samme døgn turen til Ålborg og hjem igen, 4 mil ud og 4 mil tilbage. Turen over Vildmosen ved nattetid havde været lidt af et mareridt for ham, så bange havde han ofte været. Et af hans barometre har jeg set hænge på Hjemstavns museet i Als. Også briller og brilleglas havde han med på sine salgsture, og den lokale museumsbestyrer fortalte mig under besøget om en anden ting, som de gamle i hans drengetid havde snakket om: Hansen havde sammen med kromanden i Als (denne kromand, der hed Westrup, var for resten far til den lærer Westrup, der fik så stor betydning for Kaj Munk) konstrueret en vogn, der kørte uden heste bare ved, at de to sad og trådte på nogen pedaler med fødderne. Jeg kan levende tænke mig, at bedstefar har været

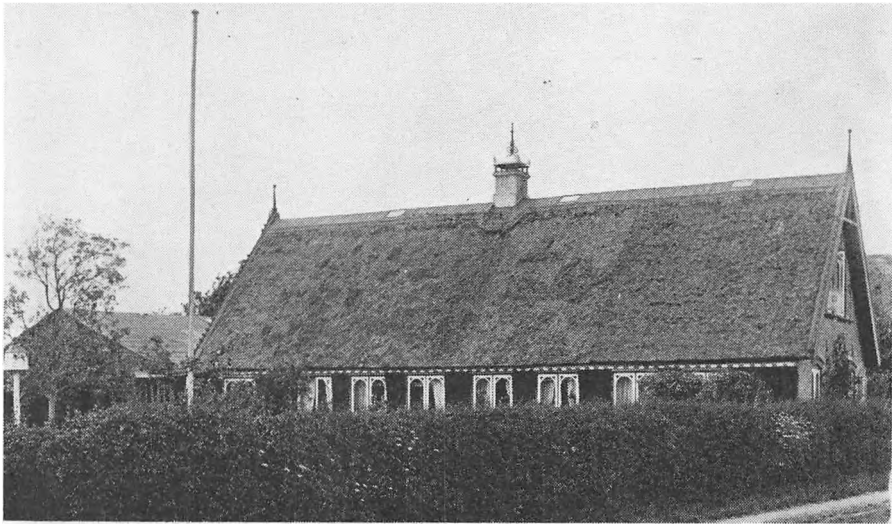
For at undgå indkaldelse til den preussiske hær som værnepligtig, rejste Johan Retlef Hansen til Hurup ved Mariager fjord og boede her i otte år. På grund af en dårlig arm (et minde fra soldatertiden) opgav han at arbejde som snedker og gav sig i stedet til at fremstille barometre; senere blev han også glarmester.

Fotografi fra ca. 1900. Johan Retlef Hansen sidder på vognen, mens næste generation, datteren og svigersønnen Peter Lassen (1870–1963) står foran med døtrene Kathrine (f. 1898) og Magdalene (f. 1896).

med til den slags eksperimenter, for lyst til at pusle med opfindelser havde han alle sine dage. Oppe på loftet stod en kasse med en »evighedsmaskine«, endda i flere udformninger, jeg har senere læst om opfindere, der var inde på de samme ideer, uden at de heller nåede frem til at skabe noget »perpetuum mobile«. I en anden kasse stod en jernbaneskinne, der var skåret skråt over, det skulle kunne forhindre bumpene ved skinnesammenføjninger. Og så var der kassen med den opfindelse, som han fik udtaget både kejserligt tysk og kongeligt dansk patent på, nemlig »Schwalbenschwanzartige Zapfen für Holzverbindungen«, et patent, der dog ikke gav noget økonomisk udbytte. Det blev blot et kuriosum og blev da heller ikke fornyet.

Min mor, eneste barn, var født under opholdet i Nørrejylland. Nu boede så familien »ved æ gammel landvej« (Oksevejen – Hærvejen) et stykke syd for Røde Kro. Befriet for angsten for at kunne blive tysk soldat og for at kunne blive udvist gik bedstefar i gang med at oparbejde en glarmesterforretning, og herunder hørte fabrikation og reparation af barometre og indramning af billeder. Min far, der kom fra et fattigt daglejerhjem, havde arbejdet ved landbruget. Nu blev han som svigersøn oplært i glarmesterfaget, og i min barndom – da var bedstefar fyldt de 70 – deltes

Hjemmet i Rise. Foto ca. 1921.

de om arbejdet sådan, at far tog ud til nybygningerne, mens bedstefar tog sig af de reparationer, der blev bragt hjem.

Bedstefar elskede at pynte på huset, og til begge gavle lavede han træudskæringer og satte sølvskinnende kugler i toppen. Det var dog særlig på grund af den udformning, han havde givet skorstenen, at huset var kendt viden om. Den røde og hvide farve måtte han jo ikke demonstrere uden på huset alt for tydeligt. Til gengæld forsømte han ikke inden døre at tone rent flag. Over sengegærdet var der malet to dannebrog over kors, og mange gæster har moret sig over at få forevist hestens krybbe, for i bunden af den var dannebrog anbragt i glas og ramme.

Istedløven, der så skammeligt var blevet fjernet fra krigergravene i Flensborg, kredsede hans tanker meget om. Han har i årenes løb solgt mange billeder med Istedløven på.

Bedstefar havde en tyrkertro på åreladning. Hvert forår mødte jordemoderen for at foretage operationen med et åreladningsjern, som han selv ejede. Jeg husker endnu den spænding og lette gysen, jeg følte, når han stod og hvæssede kniven på jernet, en lille afrundet kniv, der blev spændt og ved udløsning skulle prikke hul på en åre på underarmen, som var svulmet op på grund af underbinding af overarmen. Da jordemoderen var faldet fra, foretog han i sine sidste leveår åreladningen selv. Han satte sig på en stol med den udstrakte venstre arm hvilende på en stok og førte selv åreladningsjernet hen på den opsvulmede åre. Engang mislykkedes det flere gange, før der så til gengæld kom en meget kraftig stråle, som mor havde

besvær med at opfange i skålen, som hun holdt parat. Når den var fyldt, blev underbindingen taget af, og såret forbundet. Hver gang var bedstefars reaktion: »Hvor det lettede at komme af med det skidte snavsede blod.«

Som middel mod forkølelse, måske var det bihulebetændelse, brugte han egebark. Han fik mor til at koge egebark i en stor gryde. Når så barken var godt udkogt, blev vandet hældt op i et vandfad, og med et håndklæde over hovedet sad han og indåndede egebarksdampene.

Også brændevinen hørte til de midler, han for sundhedens skyld satte sin lid til. Hver middag og hver aften stod en kaffepuns parat til ham, og jeg ser ham komme hjem fra købmanden med to store 5 l lerdunke. Husker jeg ret, havde han givet en mark for det hele. Der vankede jo nemlig også en punch, hver gang en nabo kiggede ind, en god bekendt hentede en rude, tørvemanden bragte tørv osv. Men pludselig en dag fandt han ud af, at brændevinen vist alligevel ikke gavnede sundheden, og de sidste ti år af sit liv rørte han den ikke.

Bedstefar var alle sine dage en flittig mand. Også som gammel var han stadig i færd med at lave et eller andet spændende. Tidligt hver morgen stod han i værkstedet, hvor han havde mange selvlavede ting til hjælp, en slibesten med remtræk til at træde med fødderne, en drejebænk, som kunne stilles op, et boreapparat, ophængt, så det kunne svinges til side op under loftet. Intet måtte gå til spilde. Til opbevaring lavede han en mængde små kasser, forsynet med simple, men alligevel hemmelige låsemekanismer. Brædderne fra de kasser, som glasset ankom i, blev omhyggeligt sorteret og anvendt til en mængde tilbygninger til huset: lade, hønsehus, lysthus til os børn m. m. (At trækvaliteten var noget ringe, kom desværre senere til at svie til min far, der på sine ældre dage fik alt for stort arbejde med at holde disse tilbygninger vedlige). Ligeledes blev sømmene fra glaskasserne samlet, og mangen en vinteraften sad bedstefar og »ligede« søm.

En sommerdag i 1912 tog han min søster og mig med til Tinglev, hvor en tysk Zeppelin »Hansa« skulle mellemlande på sin tur mod København. Længe, længe måtte vi vente, men så fik vi øje på en lille prik i horisonten, og snart bruste luftskibet ind over pladsen, hvor »Freiwillige Feuerwehr« stod parat for at holde det fast i de tove, der blev kastet ud fra skibet. En af mændene var for ivrig efter at få fat, og da luftskibet stadig duvede lidt op og ned, glemte han at slippe tovet, og vi så ham hænge sprællende et godt stykke til vejrs. Enkelte passagerer stod af i Tinglev, og vi sendte beundrende blikke til den tykke kreaturhandler, der havde haft råd til at gøre turen med. Afspærringen var meget streng, og da bedstefar således ikke kunne komme hen og undersøge motorerne på nært hold, tabte han hurtigt interessen for foretagendet.

Vi er nu nået frem til 1914, 50-året for krigen i 64. Det var en selvfølge,

*Johan Retlef Hansen.
Fotograferet ca. 1910.*

at den nu 78-årige ville af sted til de mindefester i København, som alle veteraner blev indbudt til. Fuld af forventning drog han af sammen med to andre veteraner fra sognet. Til den udstilling, der var arrangeret i anledningen, havde han blandt andet indleveret et hæfte med tegninger af møbler, af møller og huse, af kasernen i Magdeborg, alt sammen lavet under opholdet i fangenskab i 64. Hjemme igen fortalte han begejstret om alt, hvad han havde oplevet. Særlig optaget var han dog af, at en københavnsk grosserer havde tilbudt at hjælpe ham med at dreje tyskerne en knap. Den tyske stat udbetalte til alle deltagere i krigen 64, som var tyske statsborgere, et årligt beløb på 67 mark. Nu ville den danske stat i anledning af 50-året bevilge veteranerne en hædersgave på 100 kroner. Tog imidlertid en tysk statsborger imod denne danske hædersgave, ville den tyske udbetaling på de 67 mark blive strøget. Det omvendte var ikke tilfældet. Ved nu at give fuldmagt til denne grosserer kunne bedstefar få de 100 kroner, uden at tyskerne fik færtten deraf, og de måtte derfor stadig punge ud med de 67 mark. Han skaffede vist nok også et par andre veteraner de 100 kroner ad samme vej, og måske er det dette, der har givet anledning til det rygte, at »æ gammel glase« havde været så klog i tide at bringe sin formue til Danmark. »Så klog« kunne han måske nok have været, men der skulle jo også have været en formue at bringe over grænsen, og en sådan slider man sig nu ene mand ikke til i glarmesterfaget. Bidraget til rygtet har måske også, at han faktisk et par gange i begyndelsen af krigen rejste over grænsen på sit pas. Længe fik det dog ikke lov at vare ved. For da samtidig en ung mand af bekendtskabet flygtede over

grænsen, faldt mistanken om hjælp dertil på bedstefar – om berettiget eller ikke, ved jeg ikke – og en aftenstund mødte Schnoor (Gemeindevorsteheren) op for at konfiskere passet.

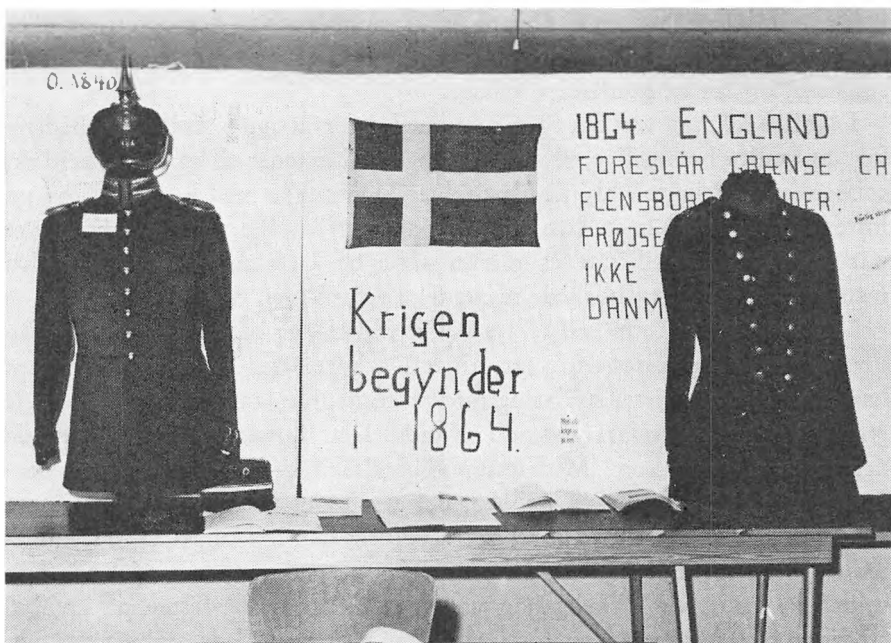
I de fire krigsår var der igen muligheder for at narre tyskerne. Bedstefar »opfandt« hemmelige, næsten usynlige skjulesteder til et par cykeldæk, kobber- og messingtøj, bly til blyvinduer, små sække med korn o. l., og på loftet blev installeret en kasseret købmandskaffemølle, som han lavede et par store trækjul til, således at min søster og jeg kunne hjælpe hinanden med at male de små tiltuskede mængder korn til mel.

Vi nåede lige at fejre bedstefars 80 års fødselsdag på festlig måde, inden den meget hårde rationering satte ind. Da kort efter far til trods for, at han aldrig havde været soldat og nu var 46 år, blev indkaldt, fulgte nogle mørke år, og bedstefars livsmod svandt. Det blussede dog op igen, da krigens afslutning kom. Med utålmodighed sad bedstefar hin november-søndagaften og ventede på naboen, der var taget til Åbenrå til det store møde på Folkehjem. Den 10. februar 1920 fik han lov til at lægge stemmesedlen med Danmarks navn i stemmeurnen, og ved aftenfesten i Røde Kro talte han om, hvor lykkelig han var. Ved Genforeningsfesten på Dybbøl stod han for sidste gang ret for sin konge sammen med de andre veteraner fra 64, og senere på sommeren var han med ved veteranstævnet på Palsgård ved Juelsminde og kunne fortælle om den gamle medkæmper fra 64, »Jylland«, der lå for anker uden for godsets strand. Men så ebbede også kræfterne ud. Nu havde han oplevet, hvad han sit liv igennem så fast havde troet på: Ørnen havde sluppet sit bytte.

Ved juletid 1921 blev han stedt til hvile på Rise kirkegård.

*Johan Retlef Hansen.
Fotograferet ca. 1920.*

Soldateruniformerne er udlånt fra Sønderborg slot, det gamle Dannebrog har skole-eleverne fundet i et privat hjem, og bøgerne er bibliotekets bidrag til udstillingen.

10. februar-udstilling i Felsted skole

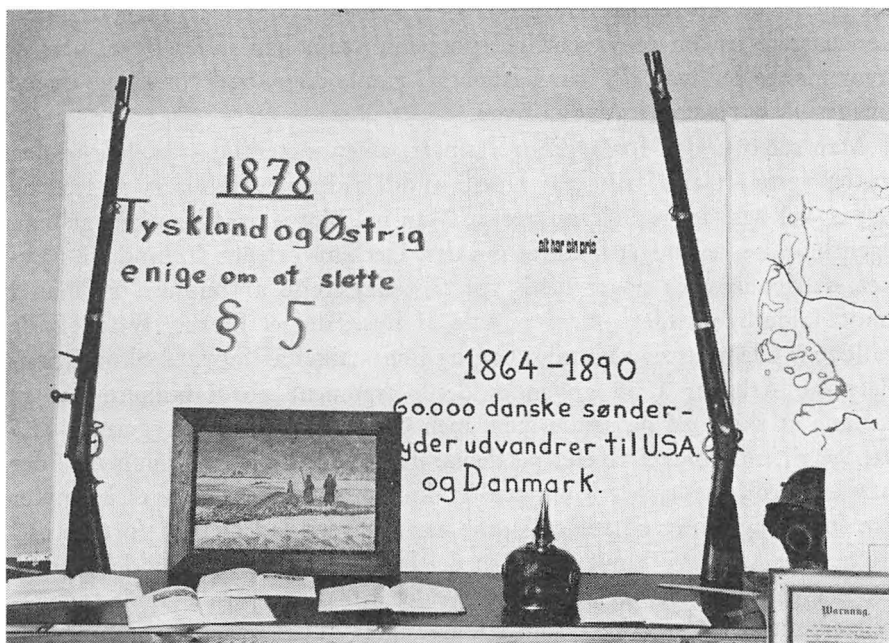
En lang række udstillinger med lokalt tilsnit blev arrangeret ud over Nordslesvig i forbindelse med 50-årsdagen for afstemningen i I. zone. De fleste steder var det voksne, der stod for indsamlingen af de mange ting med tilknytning til tiden 1864–1920, men nogle steder indgik opbygningen af en sådan udstilling i en skoles undervisning, hvorved der kom et særligt perspektiv i arbejdet.

Således overlod lærer Vagn Skade Nielsen, Felsted skole, hele den praktiske tilrettelæggelse af en mindeudstilling i skolens gymnastiksal til eleverne, ialt 40, i 1. og 3. real. I to måneder blev alle historie- og geografitimer brugt til formålet. Eleverne kontaktede museerne på Sønderborg slot og i Åbenrå, hvorfra man meget imødekommende udlånte afstemningsplakater,

både danske og tyske, tyske og danske uniformer fra 1864 og 1914–18, forskellige våben, tyske bekendtgørelser til den danske befolkning i Sønderjylland 1914–18, rigskansler Eberts proklamation 1918, aviser og sange udgivet af festkomiteen 10. 2. 1920 og meget andet.

Også hos private fandt de ihærdige udstillingsarrangører meget af interesse: Hos dyrlæge H. P. Hanssen, Bovrup, fik de lov at låne et Dannebrog, som har været i familiens eje siden 1850. Med det modtog man soldaterne, da de vendte hjem efter slaget ved Isted, det var fremme, da Frederik VII og grevinde Danner besøgte Sønderjylland 1864, og det kom atter frem i 1920. Man fandt et tysk flag, som har vajet over Tråsbøl skole, man fandt efterkrigstidens tyske pengesedler med milliardbeløb og de mere beskedne nødpengsedler, man fandt mange bøger på biblioteket og mange gamle fotografier, og vigtigst af alt: Eleverne fandt, at det var en spændende og inciterende form for undervisning.

Da de 70 store plancher, der dannede udstillingens baggrund, var malet og sat op, og alt var ordnet, var der enighed om, at man havde mod på at gå i gang med flere historiske udstillinger. Der er jo ikke længe til den 9. april. Det ender med, at de velvillige museer må have særlige udlånsafdelinger med dubletter, så det ikke alene er folk, der kommer til museerne, men også museerne, der kommer til folk.

Der var også skydevåben at få til låns i magasinerne på Sønderborg slot.

Åbenrås bulhuse

En undersøgelse har vist, at der har været langt flere bulhuse i Åbenrå, end man regnede med. Arkivar Viggo Petersen, Åbenrå, har nu lavet en opgørelse over antallet, men da opgørelsen næppe er fuldstændig, beder han alle, der kender flere bulhuse end de i denne artikel omtalte, om at henvende sig til ham på Landsarkivet. Telefon (046) 2 27 04.

Inden for det nuværende Danmarks grænser indtager Åbenrå en særstilling ved at være den købstad, der har bevaret flest bulhuse til vore dage, og selv om der nu kun er sørgelige rester tilbage af disse spændende bygninger, må det alligevel være rimeligt som et led i studiet af denne ældgamle byggemåde, der nu forekommer os så fremmedartet, at ofre lidt tid på en undersøgelse af Åbenrås gamle bulhuse.

Et bulhus er en bygning, der er opført helt af træ, men ikke ethvert træhus er et bulhus. For at være det må huset bestå af lodrette stolper omtrent som i et bindingsværkshus, men medens mellemrummene i et bindingsværkshus er udfyldt med lerklining eller mursten, er de i bulhusene udfyldt af vandretliggende planker, der er skudt ned i lodrette riller i stolpernes sider. Vi skal ikke her komme nærmere ind på bulhusenes byggetekniske forhold, da de allerede er blevet så fremragende udredet af Mogens Clemmensen (Bulhuse bd. 1–2, København 1937), men derimod koncentrere os om to væsentlige spørgsmål, som han lader ligge, nemlig hvor mange bulhuse, der var i Åbenrå i gamle dage, og hvor længe denne byggeskik har været levende i byen.

Man ser ofte den formodning fremsat, at en væsentlig – ja, måske den væsentligste – del af Åbenrås huse i middelalderen var opført af træ, og det er vel også en rimelig antagelse. Man må blot være klar over, at man egentlig ikke ved noget konkret om det. Det kan i denne forbindelse nævnes, at det ikke er noget bevis for tilstedeværelse af bulhuse, at man i middelalderlige kilder møder omtale af huse, der er blevet flyttet. Både i Mogens Clemmensens omtalte bog og i en artikel af Sigvard Skov i Sønderjyske Årbøger 1955 anvendes dette argument, fordi bulhuse var så nemme at skille ad og samle igen, men også bindingsværksbygninger er i talrige tilfælde blevet flyttet på denne måde, da det jo var tømmeret, der havde værdi, medens lerklining let kunne genskabes. Mange eksempler fra forskellige tider og steder kunne nævnes, men lad os ikke fortabe os i dette. Der har utvivlsomt været en del bulhuse i Åbenrå i middelalderen. De mange bybrande har imidlertid ryddet effektivt op i de gamle træbygninger, men da der ikke – som i kongeriget – kom noget forbud mod at anvende denne tømmeropslugende byggemåde, er der blevet opført nye.

Den gamle købmandsgård Storegade 3.

Først i 1744 får vi dog mulighed for at komme fri af gisningerne og få noget fastere grund under fødderne. Fra dette år har vi nemlig bevaret byens første brandtaksationsprotokol, udarbejdet til brug for brandforsikringsvæsenet. I en sådan protokol er hvert eneste hus i byen beskrevet, og da der blev udarbejdet en ny hvert tiende år, kan man ved hjælp af disse arkivalier nøje følge byens arkitektoniske udvikling. Ved simpelt hen at tælle op, hvor mange bulhuse, der nævnes, skulle man umiddelbart tro, at man kunne få deres antal på et hvilket som helst tidspunkt, men så enkelt er det desværre ikke. For det første er det kun yderst sjældent, at man i de kortfattede beskrivelser kan skelne mellem bulhuse og andre træbygninger. Ganske vist får man i enkelte tilfælde en beskrivelse, der nøje viser bulhuskonstruktionen (f. eks.: fire fag stald af fyrretræ, fagene udfyldt af planker (»Bohlen«)), men som regel får man kun at vide, at huset er bygget af træ eller har bræddevægge. Værre er det, at man i de ældste protokoller ofte har undladt at omtale byggematerialet ved de mere ubetydelige bygninger – og som sådanne blev bulhusene altid betragtet på dette tidspunkt – og at der hersker en betydelig forvirring i betegnelserne. Foretager man derfor en simpel sammentælling fra protokol til protokol, kommer man til det ganske urimelige resultat, at træhusenes antal voksede enormt fra 1744 til f. eks. 1825. Dette lyder ikke alene usandsynligt, det kan også modbevises, idet det er muligt at følge det enkelte hus, fra det

beskrives som et træhus, tilbage til den tid, hvor det nævnes uden materialeangivelse eller med vildledende betegnelser. Da denne iagttagelse har betydning langt ud over den nærværende undersøgelse, er den nok værd at bide mærke i. Efterhånden bliver beskrivelserne dog mere komplette, og usikkerheden bliver mindre. Lad os derfor tage år 1825 som udgangspunkt. Vi kan ganske vist stadig ikke se forskel på bulhuse og andre træhuse, men huse af træ kan i hvert fald tydeligt udskilles fra huse af grundmur eller bindingsværk. Det er vigtigt at sikre sig, at der i arkivalierne virkelig skelnes mellem træhuse og bindingsværkshuse, hvor de vigtigste dele jo også var af træ, og heldigvis tyder alt på fasthed i terminologien, f. eks. i tilfælde, hvor nederste etage var af bindingsværk (Tafelwerk), øverste af træ. Lad os gemme overvejelserne om, hvorvidt der er tale om bulhuse eller andre slags træhuse, lidt og blot tælle op. Det viser sig da, at der i 1825 var lidt over 200 træbygninger i Åbenrå, Slotsgade medregnet. En del af disse var ganske vist ganske inferiøre skure, som vi vist gør klogt i at udelade i det følgende – selv om det naturligvis ikke kan udelukkes, at nogle har haft f. eks. en bulbygget retirade. Ligeledes udelader vi de bygninger, der ikke helt bestod af træ eller i det mindste havde en hel etage af træ, selv om forekomsten af andre materialer kan skyldes reparationer. På den måde kan vi få et tal for, hvor mange huse, der i hvert fald var egentlige træhuse, altså et minimumstal. Dette tal viser sig at ligge mellem 100 og 150, hvilket må siges at være stort for en så forholdsvis lille bys vedkommende. Langt den overvejende del af disse bygninger var stalde, og kun enkelte havde andre funktioner som f. eks. lader eller værksteder af forskellig art. Ingen anvendtes til beboelse.

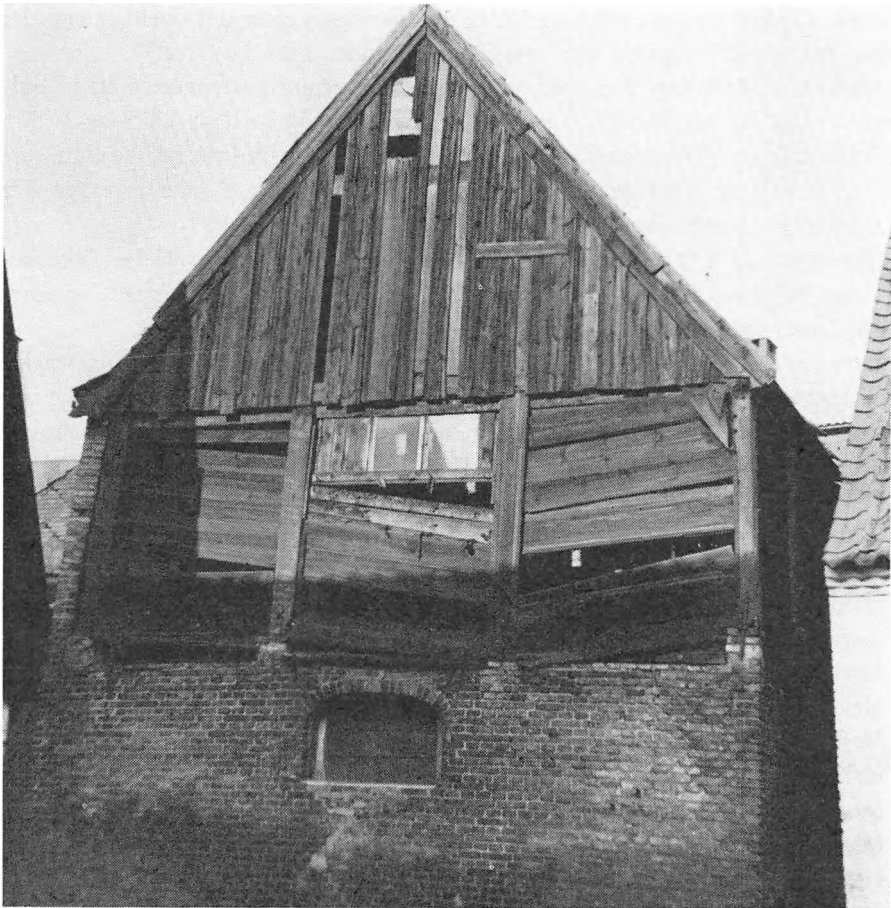
At en del af disse mange træbygninger var bulhuse, ved vi, fordi de stod så længe, at vi har fotografier eller udførlige beskrivelser af dem. Lad os se lidt nærmere på dem:

Klinkbjerg 2: 6 fag, 2 etager, nederste etage grundmur, øverste etage bulværk. Opført mellem 1754 og 1764. Velbevaret. (Nederste etage har altid været grundmuret).

Nørretorv 14: 4 fag, 2 etager, nederste etage grundmur, øverste etage bulværk. Opført mellem 1825 og 1835. Ikke bevaret. (Oprindeligt var begge etager formodentlig bulbyggede, men mellem 1845 og 1855 grundmuredes nederste etage. Huset kendes kun i en meget ombygget tilstand, og der er måske tale om genanvendte materialer).

Slotsgade 5: 5 fag, 2 etager, nederste etage grundmur, øverste etage bulværk. Opført mellem 1754 og 1764, nederste etage måske før. Nu ruin uden tag. (Nederste etage har altid været grundmuret).

Søndergade 3: 4 fag, 2 etager, nederste etage grundmur, øverste etage dels grundmur, dels bulværk. Opført før 1744. Kun den grundmurede del be-

Søndergade 3. Baghuset. (Tilhører Åbenrå byhistorisk arkiv).

varet. (Oprindelig var hele huset af bulværk).

Søndergade 4: 5 fag, 1 etage, bulværk. Opført mellem 1754 og 1764. Ikke bevaret.

Søndergade 6: 3 fag, 2 etager, bulværk (nederste etage delvis bindingsværk). Opført mellem 1744 og 1754 (nederste etage måske før). Ikke bevaret.

Søndergade 8: 6 (?) fag, 2 etager, nederste etage grundmur, øverste etage bulværk. Opført mellem 1775 og 1778. Ikke bevaret. (Mogens Clemmensen angiver husets længde som 6 fag, arkivalierne som 5 fag. Nederste etage har altid været grundmuret).

Søndergade 10 (mod Slotsgade): 1) 5 fag, 2 etager, bulværk. Opført 1767. Kun delvis bevaret efter brand for ca. 20 år siden. 2) 6 fag, 2 etager, bul-

værk. Opført mellem 1764 og 1772, sandsynligvis efter det ovenfor omtalte hus fra 1767, hvormed det var sammenbygget. Ikke bevaret.

Slotsgade 18: 9 fag, 2 etager, nederste etage grundmur, øverste etage bulværk. Opført mellem 1770 og 1780 (formodentlig mellem 1775 og 1780). Ikke bevaret. (Omtales før 1800 som 8 fag langt, hvilket måske kan forklares ved, at portfaget kun er beregnet som ét fag. Nederste etage har altid været grundmuret).

Storegade 3: 9 fag, 2 etager, helt af bulværk. Opført før 1744. Ikke bevaret. (Oprindelig har bygningen sandsynligvis kun haft én etage, og først 1892 nævnes to etager. Forhøjelsen er dog næppe sket så sent).

Storegade 4: 6 fag, 2 etager, nederste etage grundmur (og bindingsværk), øverste etage bulværk. Opført før 1744. Ikke bevaret. (Nederste etage var i hvert fald 1785 grundmuret, før den tid vides intet om dette forhold).

Storegade 11: 7 fag, 2 etager, helt af bulværk. Opført mellem 1764 og 1772. Ikke bevaret.

Storetorv 8: 8 fag, 2 etager, nederste etage grundmur, øverste etage bulværk. Opført mellem 1775 og 1785. Ikke bevaret. (Nederste etage har altid været grundmuret).

Søndergade 18: 7 fag, 2 etager, nederste etage grundmur, øverste etage bulværk. Opført mellem 1775 og 1780. Ikke bevaret. (Nederste etage har altid været grundmuret).

Vestergade 5: 7 fag, 2 etager, nederste etage grundmur, øverste etage bulværk. Sandsynligvis opført før 1744. Ikke bevaret. (Før 1785 beskrives huset som 6 fag langt, formodentlig på grund af en anden opregning af fagene, jvf. Vestergade 7. Nederste etage har sandsynligvis altid været grundmuret).

Vestergade 7: 7 fag, 2 etager, nederste etage grundmur, øverste etage bulværk. Opført før 1744. Bulværk kun bevaret i bagsiden. (Før 1785 beskrives huset som 6 fag langt, formodentlig fordi portfaget kun er regnet for ét fag. Nederste etage har sandsynligvis altid været grundmuret).

Oplysningerne om disse længst bevarede bulhuse giver os mulighed for at nå videre i vores overvejelser. Det er bemærkelsesværdigt, at kun få af dem er opført før 1744, men når man ser, hvor faldefærdige husene var, før de forsvandt, forstår man, at levetiden for et bulhus i vort klima kun i heldigste tilfælde har været mere end 200 år. Af de kendte bulhuse opførtes der mellem 1744 og 1785 i gennemsnit ca. ét hvert andet år, men da vi må gå ud fra, at et antal huse fra samme periode af forskellige grunde er ukendt for os, må vi regne med en noget større byggeaktivitet, ligesom vi vist må gå ud fra, at det på dette tidspunkt – kort før bulhusbyggeriets fuldstændige uddøen – var sjældnere at opføre et sådant hus end tidligere i århundredet og i de foregående århundreder. Lad os foretage et

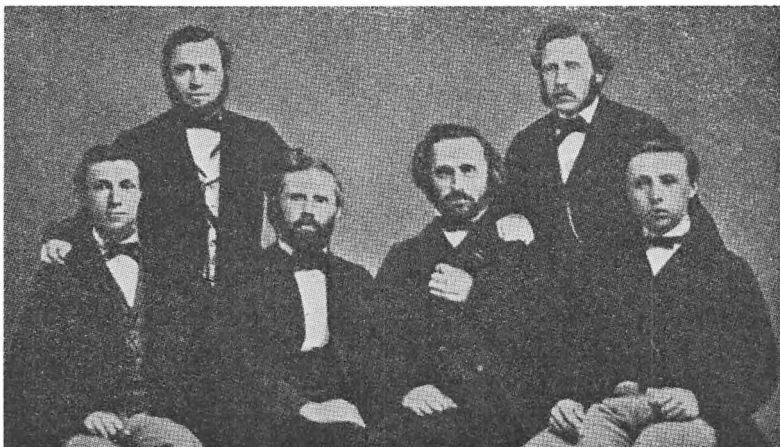

Storetorv 8. (Tilhører Åbenrå byhistorisk arkiv).

lille regneeksperiment. Vi kunne sætte et bulhus' gennemsnitlige levetid til 125 år og antage, at der i de sidste 125 år før år 1800 blev bygget ét bulhus årligt i gennemsnit. På baggrund af de fundne oplysninger lyder ingen af delene urimeligt. Ved simpel udregning får vi da, at der år 1800 var 125 bulhuse i Åbenrå, et tal, der nøje svarer til de tidligere optalte 100–150 træhuse ved år 1825. Det er således ikke usandsynligt, at næsten alle disse træbygninger har været egentlige bulhuse. Altså: Der har været mange bulhuse i Åbenrå i gamle dage. Omkring år 1800 har der muligvis været over hundrede.

Af de ovenfor gennemgåede huse var kun et enkelt opført efter 1800, og det var i den form, det kendes, så ombygget, at det ville være uforsigtigt at slutte noget på grundlag af det, da det jo kan være opført af genvendte materialer. Ved hjælp af brandtaksationernes oplysninger om årene efter 1800 synes det dog mest rimeligt at antage, at der også er blevet bygget bulhuse et stykke ind i 1800-årene. Beskrivelserne minder i hvert fald om bulhusenes, ofte med en grundmuret etage nederst og en etage af træ øverst – altså netop den type, som man vist herefter må regne for det mest typiske åbenråske bulhus. Altså: Man byggede endnu bulhuse i Åbenrå i begyndelsen af 1800-årene.

Viggo Petersen

Den danske Borgerskoles lærerpersonale 1864.

cand. philos. Møller fra Nyborg

Da kateket Fr. Vilh. Munck i september 1864 måtte forlade den danske borgerskole i Flensborg, lod skolens 6 andre lærere sig fotografere for at kunne overrække ham deres billede som afskedsgave. Fotografiet fulgte Munck til Christianshavn, hvor han blev fængselspræst, og uden at vi kan følge dets veje i alle enkeltheder blev det bevaret for eftertiden. Det har siden været gengivet flere steder¹.

Sådanne gruppebilleder har ofte den egenskab, at de udfordrer beskueren længe efter deres tilblivelse. Sandt er det, at vore navne glemmes som sne, der faldt i fjor, og det er ikke så lige en sag at holde rede på personerne, når et slægtled eller flere først er gået i graven. Således var man for et par år siden øjensynlig i knibe med billedet af Tønder Seminariums dimittender fra 1879². Hvad Flensborg-lærerne angår, er vanskelighederne ikke slet så store, men de har dog voldt hovedbrud på et enkelt punkt, hvorom her skal berettes:

Ifølge de tekster, der hidtil har ledsaget reproduktionen, ser man foran fra venstre: Nissen, Møller, Tofte og Vognsen og stående bagved Werner og Schmidt. Hvem de 5 er, lader sig forholdsvis nemt fastslå: Nordslesvigerne H. M. Tofte, M. Christensen Schmidt, P. Vognsen og Nis Nissen samt sydslesvigeren Joh. Andr. Werner. Men hvem er lærer Møller – manden ved siden af Tofte?

Lektor Th. Madsen bliver i sin ellers så udførlige skildring af borgerskolen (Sjy Årb 1946) i virkeligheden svar skyldig. Her nævnes i forteg-

1. Således i Sjy Årb 1946, s. 102, Flensborg Bys Historie II, s. 215 og Sydslesvig gennem tiderne II, s. 858.
2. Sjy Mskr 1967, s. 89.

nelsen over skolens lærere kun en C. Møller, og Ernst Graefs ældre afhandling om borgerskolen (Zeitschrift 1933) – som han i vid udstrækning støtter sig til – har heller ikke andet at sige, end at »i stedet for Albrechtsen ansattes fra 1860 Müller«. En gennemgang af seminariernes dimittender under dette efternavn giver ikke noget fingerpeg, og en henvendelse til Dansk Centralbiblioteks studieafdeling har lige så lidt båret frugt, ihvorvel det endnu engang blev konstateret, at navneregistre bør omgås med stor forsigtighed! Efter registret i Flensborg Bys Historie skulle M. være identisk med Chr. Rud. Møller, men her er klart tale om en forveksling med den cand. theol., der samtidig var kollaborator ved Latin- og real-skolen, og som på intet tidspunkt har været knyttet til borgerskolen.

Med det 20. århundredes frembringelser kommer man altså ingen vegne. Man må gå bag om dem og inddrage samtidige kilder i undersøgelsen. Og hvad er da mere nærliggende end at vende sig til pastor G. F. A. Graae's dagbogsoptegnelser og prøve på at fravryste dem blot en antydning af, hvem denne Møller – evt. Müller – kan være?³

En passus s. 67 i »Mellem krigene« giver just det savnede holdepunkt, idet Graae noterer: »De 6 lærere – på Munck nær – var slesvigere, den syvende, der blev tilbage, var en gammel cand. philos. Møller fra Nyborg.« *M. var altså akademisk uddannet og ikke seminarist.* Nu kan H. Friis Petersens fortegnelse »Studenter ved Københavns universitet 1479–1880« hjælpe et skridt videre. Søgelyset standser ved *Holger Aagesen Møller*, cand. phil., student fra Odense 1842.

Kan han nu placeres i Flensborg? Jo, netop. I registranten til Regenburgs arkiv forekommer H. Aagersen Müller, med dateringen Flensborg 1863. Ydermere underskriver den pågældende sig i henvendelsen til Regenburg som »lærer ved borgerskolen«.

Resten er nu rutinearbejde. Efter gennemgang af det mest nødvendige arkivstof når vi følgende resultat:

Holger Aagesen Møller blev født i Odense, Vor Frue sogn, 20. september 1824, og han var søn af skipper Holger Aage(r)sen og Stine Lange. Man kan dog gå ud fra, at han som barn blev taget i pleje af slægtninge, thi ved konfirmationen i Nyborg 1839 anføres som forældre: afdøde færgeløbskasserer Niels Møller og Birgitte Magdalena Lange. Han blev student fra Odense Katedralskole 1842, og efter at have taget philologisk-historisk embedseksamen giftede han sig 14. april 1857 med Johanne Marie Thuge af Svendborg. 1860–66 havde han ansættelse ved borgerskolen i Flensborg. Senere bestyrede han en privat realskole i Skælskør, og ved sin død 7. januar 1882 var han overlærer i Kolding. – Ægteskabet var barnløst.

Børge L. Barløse

3. Pastor Graae havde på embeds vegne nær berøring med borgerskolen og kom desuden jævnlig sammen med både Munck og Tofte.

Da Gasse hede nær var blevet Danmarks vigtigste punkt!

I den tid Sønderjylland var under Tyskland, blev der af tyskerne gjort store anstrengelser for at opkøbe jorden til tysk ejendom.

Således også ude på Gasse hede og i omegnen.

Af en enkelt mand blev der i stykkevis opkøbt omtrent 140 ha land sammen med den gård, der nu ejes af Ivan Frandsen.

Det var vel meningen, at heden skulle opdyrkes, hvilket der da også blev gjort forsøg på, og somme tider var der en bestyrer og to karle samt to spand heste og en stor motorplov, så der var vældig gang i kultivering, men pludselig blev det hele standset af ejeren, der boede i Hamborg.

Ingen fik grunden at vide. Måske var pengene ved at slippe op – der gik dog ellers rygter om, at han var millionær, og gården kaldtes i mange år for millionærgården. Ved genforeningen var der en bestyrer derude, vistnok en indfødt Hamborger. Han havde ikke spor af forstand på landbrug. En nabo så, at de var ved at køre mergel, og gjorde bestyreren opmærksom på, at der kørte de mergel på sidste år.

»Ja, men da fik vi ikke sået korn i det alligevel!« Han troede, at jorden skulle have mergel hvert år ligesom gødning.

Det siger sig selv, at et sådant landbrug har kostet ejeren mange penge, så det var ikke så sært, at han begyndte at regne en fidus ud for at få sine penge igen. Han begyndte med på forskellig måde at udsprede det rygte, at der var olie i hans jord.

For at gøre rygterne troværdige, fandt ejeren på forskelligt. Blandt andet købte han af forskellige naboer ret til at foretage borer på deres grund, og disse rettigheder blev behørig tinglyste.

Der henstod i længere tid en stor petroleumsmotor i kørestalden på Åblings hotel for at folk kunne se, at nu skulle der snart ske noget. Og jeg læste således i Aalborg Amtstidende i 1920, der bragte nyheden på forsiden med de fedeste typer, der kunne findes frem, at der var fundet petroleumskilder og kalilejer i Sønderjylland.

Daværende kommuneforstander Peter Paulsen, Ø. Gasse har fortalt, at der skulle dannes et aktieselskab à la amerikanske guldmineselskaber, og så skulle aktierne sælges på Børsen. Planerne strandede dog uvist af hvilken grund, og en skønne dag var hele herligheden forladt. Hvis det amerikanske olieselskab, der borede ved Hønninggård for nogle år siden, havde flyttet boretårnet et par kilometer mod sydvest, så var olieeventyret i Gasse måske blevet til virkelighed. Hvem ved!

Lidt almindelig egnshistorie

Omkring 1864, da vi måtte afstå Sønderjylland til Tyskland, henlå der endnu på sine steder store arealer uopdyrket hede hernede, således også den flade jeg her vil særlig omtale mellem Øster Gasse og Arrild mod syd og Frifelt og Arnum mod nord.

Denne hedeblade bestod af lav hede og meget mose med enkelte smalle engdrag langs de små vandløb.

Mærkeligt nok var der spredt bebyggelse over det hele, trods det, at der endnu ikke ved genforeningen i 1920 fandtes en eneste vej derude.

Kort efter 64 begyndte de unge fra hele Sønderjylland som bekendt at udvandre, de fleste vel til Amerika, for at undgå at blive præjisiske soldater, og senere, da Køller-politikken satte ind med udvisninger i stort tal, blev der efterhånden for få danske unge til at overtage de bestående ejendomme. Ikke så sært, at de små og fattige hytter derude på heden efterhånden blev forladte, den ene efter den anden, mange faldt sammen, andre brændte og blev ikke bygget op igen.

Her øjnede tyskerne en chance for at få jorden over til tyske ejere. Dette blev udnyttet på mange måder. Regeringen købte jord og plantede de nuværende Lovrup og Hønning plantager syd for Lindet skov. Private selskaber oprettede de så bekendte gårde: Hamborggård, der nu ejes af fængselsvæsenet »Renbæk«, og »Petroleumsgården« mod syd. Desuden blev der gjort et energisk arbejde derude af den meget omtalte pastor Jakobsen i Skærbæk.

Det var ikke så få tyskere, denne mand fik lokket herop med løfte om billige ejendomme og meget jord. Mange rejste dog skuffede tilbage.

Der blev også af præsten gjort et stort og bekosteligt dæmningsarbejde for at oprette en fiskepark ved Renbækgård. Disse arealer er nu overtaget og tilplantet af Statsskovvæsenet.

Endvidere blev der lige op til 1914 gjort store kultiveringsarbejder derude, der blev pløjet store arealer hede med den såkaldte damppløj, et mægtigt monstrum, der blev trukket i ståltrosser mellem 2 damplokomobiler. Formålet var det samme som med Hedeselskabets kæmpepløj at bryde alen, men det blev desværre gjort uanset jordens beskaffenhed, så mange af de på denne måde pløjede arealer blev senere tilplantet, fordi de ansås for uegnede til landbrugsjord.

De allerfleste af disse damppløjede jorder blev liggende urørte i mange år, fordi pløjningerne i det hele taget standsedes ved krigens udbrud i 1914. Da der igen efter 1920 blev taget fat på kultiveringen af disse jorder, var de tilgroet med lyng og stargræsser, så de var forfærdelig svære at opdyrke på grund af ujævnheder. Mange steder måtte de således planeres ved håndkraft, inden det overhovedet kunne lade sig gøre at pløje dem.

Der blev også fra dansk side gjort en stor indsats for at bevare jorden i dansk eje, således »Bjørnkær«-selskabet, der opkøbte godt 300 tdr. land, hovedsagelig afgravet mose, som de med store bekostninger fik lavet til græsningsjord.

Der skal også her nævnes fhv. landstingmand Jens Høyer, »Billeslund«, der købte »Renbækgaard« og kultiverede store arealer af det, der i dag er fængselsvæsenet »Renbæk«. Desuden havde den danske »Nordslesvigs kreditforening« købt et par hundrede tønder land, som efter genforeningen solgtes til danskere. En del af dette areal er senere, efter at der var oprettet et statshusmandsbrug, sammen med en del mere hede købt og tilplantet af A/S Københavns-plantagen.

På hele dette område er der siden 1920 sket en enestående forandring, trods det at vejbygningen kom sidst.

Vandløbene »Sølbæk«, »Bjørnkær bæk« og »Renbæk« er uddybet og reguleret, de aller fleste af jorderne er opdyrkede og drænede og i dag omgivet af læbælter, noget der før var aldeles ukendt derude. Mange nye ejendomme er bygget, og alle de ældre undergået store forandringer og udvidelser, og når hertil kommer alle de små og store plantager, der efterhånden er groet op derude, vil man forstå hvordan hele egnen er forandret, og dertil kommer, at der nu er bygget gode veje, en fra Gånsager til Arrild, og senere den store gennemkørselsvej fra Skærbæk til Toftlund, ligesom der ved »Hedebruget«s hjælp er bygget en vej fra Ø. Gasse til et stykke ud på heden.

Nu kunne man jo godt prøve at undersøge, hvem der tilkommer den største ære for denne for vort land så gode udvikling, og først må det da vel være den stedlige befolkning, der har været i besiddelse af en sand virkekrang, men jeg kan ikke slutte uden at nævne Hedeselskabets mænd henede, for enten det drejede sig om plantning eller afvanding, så er befolkningen aldrig gået forgæves om råd, vejledning eller støtte, snarere blev de opmuntret og tilskyndet til at arbejde.

Nu ved jeg vel, at der er mange andre steder i landet, der kan fremvise en lignende udvikling, måske også større resultater, men jeg synes det fortjener at kendes, at vi henede i grænselandet også er med til at gøre vort lille land større og skønnere.

Laurids Stigsen.

<p>Andels- Svineslagteriet i Kolding</p> <hr/> <p>Grundlagt 1888</p>	<p>Grænselandets liv grænselandets sang</p> <p><i>møder De i</i></p> <p>Tydske Tidende</p> <p>Syd- og Sønderjyllands store blad</p>	<p>Morso Støbegods Aktieselskabet N. A. Christensen & Co. Kongelig Hofleverandør NYKØBING MORS</p>
<p>Tønder Landmandsbank ^{1/2}</p> <p>Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov - Friløft - Højer - Tinglev - Visby</p>	<p>Paul Thomsen Krusaa</p> <p><i>Kolonial, spiritus, kækkenud- styr, trikotage, herreekvipering</i></p>	<p>Lolland-Falsters Folketidende <i>Stiftets største blad</i> Nyköbing F.</p>
<p>Pindstrup Mosebrug SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK</p> <p>Telefon Pindstrup 06-39 61 00</p>	<p>Besøg landsdelens museer</p>	<p>Graasten Andelsslagteri</p>
<p>ANDELSBANKEN</p> <p>Haderslev Aabenraa</p>	<p><i>Læs</i></p> <p>Dannevirke</p> <p><i>Sønderjyllands ældste blad</i></p>	<p>Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole</p> <p><i>Brørup station</i></p>
<p>M. Schumanns Klædefabrik A/S Afd. for kemisk rensning TRYLIN Haderslev</p>	<p>WINDFELD-HANSENS BOMULDSSPINDERIER A/S VEJLE</p>	<p>Graasten Bank ^{1/2} GRAASTEN</p>
<p>BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND <i>Th. Laursens Bogtrykkeri</i> Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50</p>	<p>^{1/2} Sønderjydske Frøforsyning Frøavl & Frøhandel Aabenraa</p>	<p>Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn</p>
<p>Sønderjyllands Kreditforening</p> <hr/> <p>Haderslev</p>	<p>Sønderjydske Tæppefabrik</p> <p><i>A. R. Kjærby A-S Højer</i></p>	<p><i>Restaurant</i> Grænsen C. Heiselberg Krusaa</p>
<p>Hejmdals BOGTRYKKERI AABENRAA TLF. (046) 2 31 32</p>	<p style="text-align: right;">SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK </p>	

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (045) 2 38 55

DEN NORDSLESVIGSKE FOLKEBANK

AKTIESELSKAB
AABENRAA

Senderlysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,
tlf. (045) 2 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Abenrå.

Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder
3 eller 5 mdr. fra november ell. januar
Sommerskole for unge mænd og kvin-
der, 3 ell. 5 mdr. fra maj. Axel Nielsen

DANEOD HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (044) 6 41 12

Gunner Rasmussen

TRY HØJSKOLE

9380
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

TØNDER STATSEMINARIUM Grænselandsseminariet

Tilmelding for 1970/71 helst inden
1. maj, senest 30. juni.

Telf. (047) 2 12 30

GRAM KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{2}$ • VOJENS